

СРБИ И КОМУНИЗАМ

ПРЕДГОВОР

Данас пред нама стоје три суштинска питања. Одговори на њих требало би да нам помогну да разумемо садашњи тренутак у историји српске нације и да откријемо узроке и последице укупног стања у којем се наш народ налази.

Прво питање је идеолошко: како су се и зашто повезали комунизам и национализам у једниствену идеологију названу србокомунизам?

Друго је национално: докле су на путу националног и културног просвећивања Срби стигли пре успостављања комунистичке власти и у каквом су стању дочекали његов силазак с историјске позорнице?

Треће питање је политичко: какву врсту промена је могао да донесе 5. октобар 2000, а зашто није? Који су разлози што тај догађај није обележио српску историјску прекретницу и каква је та прекретница требало да буде?

Срби су одавно изгубили правац свог националног кретања. Лутајући беспућима обмана и заблуда током највећег дела двадесетог века, они су подлегли наopakим представама и о себи и о свету који их окружује. Неспособни да пронађу изгубљени путоказ и свој поглед усмере ка будућности, Срби деценијама посрћу и падају све ниже. Њихов данашњи положај и свест не обећавају брз и сигуран излаз.

Није да решење не постоји. Нетачно би било установити да је изгубљено све и да за Србе више нема спаса. Али, непријатна је истина да се до тог решења не може доћи лаким и безболним путем.

Срби одавно немају интелектуалну елиту кадру да народу понуди један заокружен национални и културни образац. Како је до тога дошло јасно је као

дан. Српска елита је готово сасвим ушчезла током педесетогодишње владавине комунизма. Утицај предратне елите опадао је постепено да би последњих двадесетак година сасвим нестао. Оно чиме сад располажемо није ни интелигенција, ни елита. То је гомила скоројевића, слабо образованих и морално поткупљивих. Њихове интелектуална слабост, неспособност сагледавања ни прошлости ни садашњости, неразумевање савременог света, оптерећеност комунистичким слепилом и примитивним национализмом, удариле су печат стању српског духа у данашњем времену.

Српству је данас најпотребније укупно народно просвећивање. То је, дабоме, дуготрајан процес који изнад свега подразумева ослобађање нације од талоба комунистичког наслеђа. То је истовремено и процес одвикавања од лоших навика и обичаја стечених током последњих пола века; одбацивање погрешних предубеђења и представа о стварности; препознавање истинских вредности и својих и туђих; најпосле, дефинисање једног савременог националног и друштвеног модела у којем Срби могу да се развијају и напредују индивидуално, пре него колективно.

Без тога ћемо тешко пронаћи прави пут.

1.

Српство и комунизам никад нису били на истој страни. Напротив.

Онај ко је себе сматрао Србином истовремено је био узиман за антикомунисту. Онај ко је прихватио комунизам, истовремено се одрицао свог српства. Једна национална идеја и једна универзална догма једноставно нису могле да иду упоредо.

Српска мисао одређује Србе као народ, његову свест, погледе, историју, обичаје и живот. Српство обједињује и сврстава сва српска народна искуства, вредности и достигнућа. То је идеја у сталном и поступном историјском развоју. Она се гради и разграђује у складу с повесним кретањем српског народа. Српска мисао се ограничава на Србе, као и свака национална мисао. Она повремено преузима утицаје и примере других народа и усађује их у српски национални образац. Српство је уствари спој изворног и посебног на једној страни и примљеног и наученог на другој. Оно није затворен систем вредности, али јесте веродостојан израз духа српске нације. Оно у много чему личи на друге народне идеје, али у својој укупности представља један самосвојан модел.

Комунистичка идеологија превазилази и потири сваку народну свест и историју у целини. Његова намера је да збрише све постојеће и да изгради нову стварност. Његове су законитости строге и апсолутне. За комунизам историја је пуко средство којим се доказује исправност комунистичке доктрине и ниште сва дотадашња достигнућа и вредности.

С филозофског гледишта, то је једна заповедна идеја која забрањује индивидуално проверавање тачности њених судова. Она је један заокружена целина, прихвата се без поговора или се не прихвата никако.

С историјског гледишта, комунизам је био идеологија у служби Совјетског савеза. Комунисти широм Европе и света били су следбеници и извршиоци налога Москве. Коминтерна је и формирана да би се све комунистичке партије водиле и контролисале из једног центра. За све земље и нације, комунизам је имао истоветно решење. Он је нудио једну совјетску републику по угледу на Русију и њој потпуно потчињену.

Српска идеја се још почетком деветнаестог века појавила у виду државне идеје, слично већини европских народних идеја. Она се даље развијала не само тиме што је створила националну државу, већ и тако што је почела да испуњава њен унутрашњи културни садржај у тежњи да изнедри свој "културни образац"¹.

У том процесу није било места за било коју универзалну идеологију. Српске политичке, економске и културне институције биле су већ довољно развијене.

Зато је за комунизам једна таква национална мисао била највећа брана.

Зато је сасвим природно што су се српство и комунизам морали сукобити.

Ако је тако, како је онда могло да се догоди да две опречне идеје, опречне и по суштини и по појавном облику, буду спојене у једну јединствену идеологију. А управо се то десило Србима.

Србокомунизам јесте, без сумње, једна чудовишна творевина која је не само повезала две противречне идеје, него је још и Србе упутила погубном странпутицом. Тај погрешан колосек којим су Срби ударили током последње деценије двадесетог века завршавао се потпуним суновратом српске националне мисли.

---

¹ Видети: Слободан Јовановић, "Један прилог проучавању српског националног карактера", Сабрана дела 11, Београд 1991.

* * *

На први поглед изгледа да се овде мешају два различита појма: појам једне националне идеје и појам једне политичке филозофије.

Формалисти би рекли да је веза између та два појма логички сасвим могућна. Зашто би било искључено да једна личност истовремено буде и Србин и комуниста?

Набеђени филозофи би приговорили да се у нашој анализи креће од непрецизне или, у најмању руку, тешко доказиве, претпоставке. Та претпоставка о супротстављености српства и комунизма, по њима, јесте један идеолошки став који нацију своди на идеологију.

Најзад, могла би нам се учинити и оваква замерка. У једном народу се по правилу појављују различите политичке идеологије и различите политичке странке као њихови носиоци. У том смислу Срби нису ништа друкчији него што су остали народи. Чињеница што се у појединим историјским раздобљима водио идеолошки рат или што је једна идеологија односила апсолутну победу, не казује ништа. Српска нација, попут сваке друге, потпада под утицај једне или друге идеологије, али тим чином не губи своја основна карактерна својства, а камоли престаје да постоји. За то постоји прегршт примера у искуствима других нација.

Све су ово не само неумесне, него и неисправне примедбе. На страну то што извињење за комунизам увек траже комунисти. Садашњи или негдашњи свеједно.

У суштини, овде се не ради о општем, него о појединачном. Далеко би нас одвело истраживање односа комунизма и нације на универзалној равни, мада би исход једног таквог разматрања јамачно био веома сличан. Наше

занимање се задржава на тумачењу односа између једне конкретне националне мисли и једног конкретног комунизма, у сасвим одређеном историјском времену и на сасвим одређеном степену развитка. Уз то, ми не тврдимо да је та спрега немогућна, већ да је погубна. Јасно је да је она резултат одређених историјских токова, али је јасно и то да су њене последице биле катастрофалне.

Интересантно је да се србокомунизам ретко показивао огољено. Или се прикривало његово српство или се прикривао његов комунизам. На почетку је било оно прво, у доцније је било оно друго. Већ та спољашња појава наговештава ако не једну идејну изопаченост, а онда свакако једну интелектуалну ненормалност.

* * *

Шта чини суштину идеје србокомунизма?

Полазна тачка се састоји у овом. Комунизам је био природна фаза у историјском развоју српства. У једном часу, он је одговарао захтевима српства будући да се српство, и у друштвеном и у политичком смислу, готово сасвим потрошило. Комунизам је био добродошао као једна мисаона новост која је требало да подари људима нову снагу и да нову визију будућности.

Комунизам је срушио дотрајале српске институције чија је историјска улога ионако била на измаку.

Интерес народа налагао је прихватање комунистичког погледа на свет и његових политичких, економских и филозофских механизма власти. Српске националне тековине биле су увелико превазиђене. Српска грађанска класа налазила се у процесу пропадања. Отуђена од општих интереса, окренута свом опстанку, она се одвојила од народа и препустила га историјском ковитлацу. Само једна нова снага и једна нова идеја, спремне да мењају реалност из корена,

отелотворене у комунистичкој партији и комунистичкој идеологији, биле су кадре да одбране народне интересе у вихору светског рата. Уместо буржоазије, ред је био да радничка класа преузме власт и одговорност.

По србокомунистима, за неуспех српства после Другог светског рата, кривица није падала на комунизам, него на титоизам. Откад се упустио у експериментисање с другим југословенским нацијама и њиховим државним правима, титоизам је постао штетан по националне интересе српства. Зато што је разбијао српско јединство тиме што их је делио у одвојене политичке јединице (републике и покрајине), Броз је проглашен за гробара српства.

Али, србокомунистима сам комунизам никад није био споран. Напротив.

У њиховом схватању, српска идеја је тумачена искључиво територијално. Српска величина мерила се простором који покрива власт у Београду.

За остварење овог циља била су потребна два услова: народна јединство и оружана сила. Комунизам је нудио обоје. Ауторитет партије обезбеђивао је монолитност народа и власти. Контрола над армијом, опет заснована на идеологији, осигуравала је надмоћ над другима.

За србокомунизам, демократија је била више него једна непотребна слабост. Она је представљала прву опасност по опстанак постојећег политичког поретка. У часу светске кризе комунизма, слобода мисли и политичка утакмица претиле су да изнутра подрију чврстину власти. Заштита српских интереса била је одлично оправдање да се заустави продор демократског духа. Народу је објашњено да демократија угрожава чврстину и одузима народну снагу. Различитост политичких уверења и могућност смене власти могу бити од помоћи непријатељима српства, никако Србима и њиховим националним интересима. Апсолутна власт је, отуд, морала да остане у рукама партије.

Партију је требало прилагодити тек толико што ће из ње бити одстрањен утицај титоизма и што ће се ојачати њена унутрашња идеолошка оштрица. Некад је комунизам најављивао да ће спасти читаво човечанство. Сад су српски комунисти најављивали да ће спасти читаво српство. И у једном и у другом случају последице тог спасавања биле су убиствене.

У залеђини ове нове идеологије крио се уствари један једноставан интерес. Пропаст комунизма у Европи уплашио је србокомунисте да и њих чека иста судбина. Да би некако спречили оно што се већ догодило у совјетском табору, они су посегли за јединим средством које им је још преостало. Одбрана угроженог српства је тако постављена као циљ над свим циљевима. Они који су до јуче веровали у универзалну револуцију, а нацију и државу сматрали за буржоаске тврђаве које треба разорити, преко ноћи су се преобратили у заштитнике народа и државе. Од искључивих тумача универзалних истина, комунисти у Србији постали су искључиви тумачи српских истина.

Комунизам друкчије није могао да преживи. Само преоденут у национализам, он је имао шансе да опстане.

* * *

Србокомунисти су, следствено, заиграли једну игру предрасуда, полуистина и лажи. Њихово најјаче оружје било је и остало бестидно злоупотребљавање српске историје.

Срби су ионако били раздвојени од своје прошлости током полувековне владавине Титовог комунизма. Зато и није било правих препрека на путу преваспитавања нације на темељима искривљених представа о њиховој историји.

У тој лажној слици, скројеној по мери србокомунизма, било је неколико кључних неистина којима се доказивала исправност нове идеологије.

Прва од тих лажи била је ова. Против Срба и њихових националних интереса делује столећима једна моћна међународна завера. Ту заверу чине све велике силе и организације западног света. У њу су укључени САД, Европа, Ватикан, Јевреји, масони и многи други знани и незнани владари из сенке. Крајњи наум те завере био је и јесте да се Срби коначно униште и збришу с историјске сцене.

Геостратегијски положај Срба и Србије толико је значајан за велике силе да се питање борбе против Срба поставља као питање од прворазредне међународне вредности. Срби су уствари центар света и преко њих се преламају најбитнији светски интереси².

Друга историјска лаж србокомунизма односи се на историјски правац српске нације. Срби су, по овом, источно-православан народ чији је једини искрени савезник и заштитник Русија. Срби никад нису припадали западу, већ увек и свуда истоку. Свако западњаштво међу Србима било је или неискрено или подметнуто како би се чистокрвно српство покварило изнутра. Од Доситеја Обрадовића и Вука Караџића до дана данашњег, плаћеници светских сила смишљено су радили на подривању словенских веза Срба и Руса. Тиме се поништавала истинска природа српског народа, а његова аутентична култура стављала под негативан иностран утицај. Свеукупан национални развој Србије деветнаестог века био је дубоко погрешан зато што је тежио западним узорима уместо да тежи властитом самосвојном обрасцу.

---

² У појединим иступима србокомунизма развијане су теорије о Србима као најстаријем народу, њиховој јединственом месту и улози у историји човечанства, божанском карактеру српске средњовековне државе и културе. Чак се и археологија употребљавала не би ли се потврдила изузетност Срба као народа. Најбољи пример је расправа око винчанског писма: јесте ли или није оно претеча српске ћирилице.

Трећа историјска злоупотреба србокомунизма јесте његово објашњење југословенства. На једној страни, тврди се да је заједничка држава јужних Словена била најбољи начин да се реши српско питање: сви Срби су најзад живели под јединственим државним кровом. На другој страни, бесомучно се доказивала вековна мржња Хрвата према Србима. Врхунац је достигнут током Другог светског рата у НДХ кад су стотине хиљада Срба прогоњене по списку с намером да се Хрватска ослободи српског живља. Ту геноцидну политику представљали су, у наше време, Фрањо Туђман и његова странка. Србима је претило истребљење истоветно оном од пре педесет година.

Појединци међу србокомунистима ишли су и даље, доказујући да су сви јужнословенски народи осим Словенаца потекли од Срба. Њихово становиште оснивало се на наопакој претпоставци по којој су, захваљујући противсрпској политици запада и Броза, Срби раздробљени на више народа. Ови народи настали су "унијаћењем и расрбљавањем" само да би се ослабила снага српства.

Како су то Срби успешно решили национално питање у Југославији кад су се у њој удружили с оним бившим Србима, а сад различитим нацијама, које непрестано раде на уништењу свег српског, србокомунизам није имао одговор.

Четврта србокомунистичка измишљотина јесте и најпогубнија. Срби су се, тобож, кроз историју увек жртвовали за вишу правду. Што су више гинули, то су били ближи свом замишљеном идеалу. Србокомунисти су морбидно уживали у непрестаном понављању и увећавању броја српских жртава у двадесетом веку. Говорили су да су Срби "добили ратове, а губили мирове". Чувена је изјава првог човека србокомунизма "ако не знамо да радимо, бар знамо да ратујемо". Иза тог извештаченог патриотизма препознавала се страшна истина. Србокомунисти су били спремни да велики део Срба гурну у рат и

страдање како би се остварили њихови србокомунистички снови. Сваки Србин вредео је да буде посечен не би ли се остварио њихов циљ. А тај циљ је био сасвим јасан. Српска глава је стављена на пањ као залога очувања последње луче комунизма у југоисточној Европи.

Национална историја није служила србокомунизму ни за шта друго, него да утемељи и очврсне његову власт и његову политику.

* * *

Корени србокомунизма вероватно сежу до средине шездесетих година прошлог века. Једна група тадашњих комунистичких идеолога изнела је примедбе поводом укупне политичке ситуације у Србији. Лако може бити да је уклањање челника УДБ-е 1966. био догађај који је покренуо лавину. Иступ Добрице Ћосића³ на партијском конгресу 1968. свакако јесте важан тренутак у

---

³ Политичко и књижевно деловање Добрице Ћосића заслужује посебан осврт. Почео је као загрижен комуниста, учесник у рату и револуцији. Све до 1968. био је веран и дисциплинован војник партије, њене идеологије и политике. Тад се дрзнуо да проговори о положају Србије и Срба и тиме покренуо лавину србокомунизма. Никад није прогањан, ни хапшен, само је склоњен с политичке позорнице. Одмах је подржао Милошевића и био његова главна интелектуална узданица, мада није приступио Милошевићевој странци. Присуствовао је оснивачком конгресу СПС-а 1990. у својству специјалног госта. Прихватио је Милошевићеву понуду и постао председник СРЈ 1992, да би га демон Србије глатко отписао и сменио у јуну 1993.

Ево три његова хвалоспева о Милошевићу:

"Ја ценим Милошевићеву упорну борбу за национална права српског народа... Мислим да је он омогућио интелектуалне слободе које до сада нисмо имали... Дакле подржавам целокупан његов државни програм, иако га у демократском смислу сматрам недовољним."

"Сматрам да после Николе Пашића у Првом светском рату, ниједан политичар није имао теже услове и веће бреме од Слободана Милошевића. Он се храбро посветио обнови српске државе и спасавању српског народа од новог поробљавања и уништавања, а том се циљу супротстављају многи и моћнији непријатељи и непремостиве препреке."

"Од свих српских политичара у последњих пет деценија Милошевић је највише урадио за свој народ; његова генерална национална политика, стратегија и тактика сматрам да је реалистична и добро усмерена." ("Политика", септембар 1991.)

У својим историјским романима описивао је људе и догађаје у српској историји од осамдесетих година деветнаестог до краја шездесетих година двадесетог века. Узимао је ону "уметничку слободу" која није у обавези да поштује историјске чињенице и датуме. Отуд се у народу, који о својој историји није знао готово ништа, створила једна представа заснована на Ћосићевој машти и тумачењима, а не на трезвеном и истинитом историјском знању. У тим романима главно је то што је комунизам и његову револуцију представио као природну и неизбежну фазу у развоју српске националне свести. Захваљујући Ћосићевој књижевности, на првом месту, данашње генерације Срба стекле су искривљену слику о српској прошлости.

Ћосићева највећа амбиција била је да буде прихваћен и упамћен као први и недостижни интелектуални и национални ауторитет међу Србима у другој половини двадесетог столећа. Сву

рађању србокомунизма. Србокомунизам се оснажио током расправа о уставном уређењу СФРЈ почетком седамдесетих. Одсечна реакција званичне партијске линије против "српских националиста" дала је резултат утолико што су они из власти гурнути на улицу. Али, семе србокомунизма већ је било засејано. Збачени с власти, србокомунисти су добили још и један личан разлог за своје деловање и ширење својих идеја.

Србокомунизам се највише запатио у две научне и културне институције: у Српској академији наука и уметности и у Удружењу књижевника Србије. Тзв. српска интелигенција готово је сва била одушевљена овим спојем комунизма и српства. И добар део београдске чаршије подлегао је овом ишчашеном начину мишљења.

Србокомунисти су имали једну додатну олакшавајућу околност. Насупрот њима стајали су једино титоисти. Отуд је избор био сасвим ограничен. Као противстав југословенском комунизму оличеном у Јосипу Брозу, братству и јединству и равноправности народа и народности постојао је једино србокомунизам.

Слободан Милошевић и његов Савез комуниста Србије нису одмах усвојили идеологију србокомунизма. Наслеђе титоизма било је, у то доба, још дубоко усађено у свест и менталитет српских комуниста. Остала је упамћена Милошевићева рана изјава да је "српски национализам љута гуја у српским недрима".

Није прошло много времена, међутим, пре него што је та идеја продрла у сам врх владајућег режима у Србији. Био је то одсутан час. Једна опака

своју снагу и утицај уложио је у остварење тог циља. Не би се могло тврдити да у томе, бар делимично, није успео.

Један наш познати драмски писац рекао је за Добрицу Тосића: "Он је обема рукама Србију гурао у комунизам, а ниједном руком је није из њега вадио."

идеологија, какав је србокомунизам, није располагала политичким средствима за своје спровођење. Без обзира на своју потенцијалну моћ, та би идеја остала мртво слово на хартији да није прихваћена од оних који су у Србији располагали монополом власти.

Слободан Милошевић је преузео барјак србокоминизма и није га испустио док и Србе и Србију и српство није бацио у провалију.

* * *

Главни писани документ србокомунизма био је, ван сумње, Меморандум Српске академије наука и уметности из 1986. Појавио се у јавности пре него што је завршен, мимо знања и воље његових састављача. Ипак, његова садржина указује, и то врло речито, на прави смисао идеологије србокомунизма.

Аутори овог списа одбијали су везу са Слободаном Милошевићем и његовом политиком. Али, један од писаца Меморандума изјавио је и ово:

"Незамисливо је да нема никакве подударности у погледима на суштинска питања југословенског друштва између С. Милошевића и Меморандума. Нема ничег необичног у томе ако је он видео неке проблеме и решења на исти или сличан начин као и документ о којем је реч. Биће, међутим, да о тим проблемима није сазнао први пут из Меморандума, него је евентуално, у њему нашао потврду неких личних запажања."⁴

Двојица академика који су активно сарађивали на изради Меморандума постали су високи функционери Милошевићеве Социјалистичке партије Србије⁵. И остали учесници у писању овог документа све време су јавно подржавали његову политику. Међу ауторима није било ниједног који се

---

⁴ "Одбрана невиности", НИН, 8. септембар 1995.

⁵ Михаило Марковић био је први потпредседник СПС-а, а важио је и за њеног идеолога. Антоније Исаковић је такође био у врху Милошевићеве странке и њен народни посланик. Обојица окорели комунисти од пре Другог светског рата.

супротстављао Милошевићевој власти. У иностраној јавности сматрало се да је Добрица Ћосић био централна личност Меморандума. Састављачи су то одбијали, али је један од њих ипак признао оволико:

"Д. Ћосић као познати политички дисидент у време Меморандума није био погодан да уђе у комисију да не би унапред дискредитовао документ у очима политичара којима је био намењен... Д. Ћосић је дао свој допринос у идејама и сугестијама на три састанка комисије..."⁶

Колико год се трудили да оповргну било какву повезаност с Милошевићем, творци Меморандума нису успели да оборе две чињенице. Прва се састоји у томе да се Милошевићева политика директно ослањала на тврдње и судове изнете у Меморандуму. Између тог списка и његових политичких схватања нема ниједне једине разлике. Друга је још очигледнија: писци овог списка играли су истакнуту улогу у Милошевићевој партији или су били њена најснажнија спољашња подршка.

Први део Меморандума посвећен је економској ситуацији у тадашњој Југославији. Задатак аутора био је у томе да на сваки начин докажу привредно заостајање Србије у поређењу с осталим југословенским републикама. Из тога је требало да се закључи како се то чинило смишљено и намерно не би ли се утицај српске комунистичке власти у врху СФРЈ што више умањио и ограничио. Разматрање ове теме заузима више од половине целокупног текста Меморандума.

Суд о економском стању у Србији није био сасвим нетачан, али је био миљама далеко од истине о правим узроцима посртања Србије у комунизму. За то је био крив сам комунизам, а не односи међу републичким властодршцима.

---

⁶ Исто.

У политичком одељку виде се права налази и тумачења родоначелника србокомунизма. Ево неколико карактеристичних навода из текста Меморандума⁷, који најтачније сведоче о њиховим идејама и намерама:

"Положај Србије ваља посматрати у склопу политичке и економске доминације Словеније и Хрватске, које су биле предлагачи промена у свим досадашњим системима... Такав ток догађаја, који одступа од прокламоване политике равномерног развоја, не би био могућ да те две републике нису биле у положају да наметну решења која одговарају њиховим економском интересима."

"Словенци и Хрвати су пре рата створили своје националне комунистичке партије, а задобили су и одлучујући утицај у ЦК КПЈ... Ту коалицију је учврстила дугогодишња сарадња Тита и Кардеља, две најистакнутије политичке личности послератне Југославије које су уживале непркосновен ауторитет у центрима моћи."

Да ли из ових ставова треба закључити да је грешка што комунистичка партија није била јака у Србији као што су биле комунистичке партије у Словенији и Хрватској? Да ли би тиме српски интереси били боље заштићени? Из овог се јасно види да меморандисти имају способност размишљања искључиво у комунистичким категоријама и да ван тог зачараног круга не виде ништа..

Следећи пример је у том погледу још јаснији:

"... током рата Србија није била формално, а поготову суштински, у равноправном положају када су доношене одлуке од далекосежног значаја за будуће државно уређење. То не значи да се Срби не би добровољно одлучили за

---

⁷ Сви цитати преузети су из фотокопираног рукописа Меморандума САНУ добијеног незваничним путем у САНУ 1986.

федерализам као најпогодније уређење за вишенационалну заједницу, већ се има у виду да су се они без претходних припрема и подршке својих политичких организација нашли у положају да у ратним условима прихвате решења која су отварала могућности за њихово разбијање."

Дакле, по ауторима Меморандума, кључни проблем српства лежи у томе што су други, а не Срби, водили главну реч у комунистичком врху. Уз то, за њих уопште није спорно то да комунистичка партија представља легитимну народну вољу. На основу ког права србокомунисти дају право комунистима да одлучују о народној судбини? Не само што су комунисти у Србији пре Другог светског рата били занемарљива групација од неколико стотина чланова, него су још били и отворени противници српства и слуге Совјетског савеза. О чему онда уопште говоре аутори Меморандума?

"Југославија се не приказује као заједница равноправних грађана или равноправних народа и народности, него као заједница осам равноправних територија...

...Уставом од 1974. Србија је фактички подељена на три дела. Аутономне покрајине су у свему изједначене са републикама, сем што нису дефинисане као државе и што немају исти број представника у појединим органима федерације..."

Ово је сама суштина Милошевићеве политике. Одавде је он црпео идеје за своје одлуке и поступке током процеса распада СФРЈ. Он је до танчина спроводио у живот оне тврдње и закључке које су уобличили и саставили србокомунисти, писци Меморандума САНУ.

Питање Косова и Метохије добило је запажено место у Меморандуму САНУ:

"Физички, политички, правни, културни геноцид над српским становништвом Косова и Метохије најтежи је пораз у ослободилачким борбама што их је Србија водила од Орашца 1804. до устанка 1941. године. Одговорност за тај пораз пада, пре свега, на још увек живо коминтреновско наслеђе у националној политици Комунистичке партије Југославије и следбеништво српских комуниста тој политици, на прескупе идеолошке и политичке заблуде, незнања, недораслости, или већ окореле опортунизме генерација српских политичара после овог рата, увек дефанзивних и увек у већој бризи шта мисле о њима и њиховим бојажљивим `постављењима` положаја Србије, него о објективним чињеницама које условљавају будућност народа којим руководе."

Из овог проистиче да је с комунизмом и комунистима све у реду, једино што нису довољно "добри Срби". Кад би се мало више старали о статусу Србије у оквиру комунистичке Југославије још би били за сваку похвалу. Комунизам, по творцима Меморандума, није ништа нажао учинио Србима, сем што им није обезбедио националну једнакост. А ту једнакост они разумеју искључиво у смислу равноправност комунистичких врхушки чији ауторитет власти, наравно, не доводе у питање. То што повезују у један јединствен историјски ланац Први српски устанак 1804. и почетак њихове комунистичке револуције 1941. говори само за себе.

Меморандум је посветио посебну пажњу правима Срба стеченим у рату и револуцији. Нашироко се наводе одлуке комунистичких органа власти о оснивању српских културних установа у Хрватској:

"У народноослободилачкој борби и непосредно по њеном окончању национални живот Срба у Хрватској интензивно се развијао у њиховим посебним културним и образовним институцијама."

Србокомунисти су се заиста упели да покажу како је успостављањем комунизма у Југославији за Србе настао прави рај на земљи. Само да је тако и остало где би нам крај био.

После овог не би смело да буде икаквих сумњи у то да је Меморандум САНУ уистину послужио као идеолошка подлога Милошевићевог србокомунизма.

* * *

Оно што се не може опростити јесте то што је србокомунизам Србе навео на злочин и огрешење. Исто онако као што је комунистима све било дозвољено зато што су себи дали право апсолутне историјске законитости, тако је србокомунизам правдао свако недело и насиље које су у његово име чинили Срби. Један народ, већ морално начет и дубоко оптерећен, пронашао је у србокомунизму оправдања за пировање над другима, рушење и уништење. Рат, и то један прљав и неславан рат, био је неумитан исход србокомунистичких обмана. Перјаници србокомунизма изазивали су хаос и страхоту, знајући да је то једини начин да сачувају свој положај и власт. Срби и српство су, у њиховим очима, представљали пуко оружје за остварење њихових злих намера. Србокомунизам је, отуд, био последњи трзај европског комунизма.

Та идеологија је на Србе навукала омразу читавог цивилизованог света. Срби су, захваљујући њој и њеним вођима, доживљени као једна диваљ, зликовачки и примитиван народ, одговоран за масовна злодела, који заслужује да одговара пред лицем светске правде. О Србима се писало и говорило у најгорем светлу. Српско име постало је симбол за све ружно и насилничко у данашњем добу. Ни кад су били суочени с одмаздом највеће силе света и тоталним крахом нације, србокомунистима није било ни на крај памети да

одступе или одустану. И после свог политичког пораза, они се нису предали и признали своје грехове. Напротив. Они су целу српску нацију узели за таоца свог физичког опстанка. Бег од властите кривице правдали су највишим народним интересима. Некад је лично жртвовање за добробит народа била национална врлина. Данас се за национално јунаштво сматра кукавичлук и сакривање од личне одговорности.

Србокомунисти јесу збачени с трона, али нису поражени. Њихов рушитељски, себични дух, на нашу несрећу, још влада добрим делом српске стварности и српске јавне сцене.

2.

Од времена Слободана Јовановића о српском културном обрасцу се није разматрало готово никако.

Прво је титоизам натурао комунистичку доктрину као темељ нове свести народа и с њом чинио експерименте безмало пет деценија. Та доктрина је имала једно непроменљиво својство, а оно се огледало у томе што је систематски газила и поништавала дотадашња национална и културна достигнућа Срба као народа.

Потом је србокомунизам сменио и наследио титоизам натурајући један изврнут поглед на српску нацију њене интересе и развој. Тај србокомунистички примитивизам сасвим се лепо накалемио на стање српског духа насталог дугогодишњом владавином југословенског комунизма.

И за једну и за другу идеологију заједничко је ово. Обе су секле сваку везу српства са својим западним узорима. Обе су кидале српску идеју од њених историјских и културних корена. Обе су Србима натурале системе вредности

супротне оном који су Срби изграђивали током последња два века свог постојања.

* * *

Из историјског угла, неспорно је да је српски пут од Карађорђевог бунта до краја Првог светског рата следио онај правац развоја којим су се кретале старије европске нације. Неспорно је и то да су све националне институције у Србији грађене по угледу на западноевропске културе и њихове тековине.⁸

Ово се не односи само на политички развој, већ и на економски и културни, још и пре. Да побројимо само најглавније примере. Кнез Милош је тридесетих година деветнаестог века спровео аграрну реформу, укинуо спахилуке и власништво над земљом превео у приватну својину. Српски грађански законик 1844. написан је на основу аустријског модела. Чувени демократски устав 1888. који је у Србију увео парламентарну владу израђен је наслањајући се на белгијски устав из 1831, мада су уставописци читали и преводили и уставе САД, Швајцарске и неких других западних држава.

Српски сељак је релативно рано морао да изиђе на међународно тржиште и да се сналази у мноштву различитих валута, несређених услова саобраћаја и несигурне продаје. Иако највећим делом неписмен, он је био принуђен да излази на крај с закупцима, зеленашима и преварантима сваке врсте. Старање о сопственом имању, обавезно плаћање пореза и других дажбина према држави, учинили су да српски сељак постане свестан својих интереса, дубоко неповерљив и сумњичав према сваком, али и самосталан у привређивању и самоуверен у одлучивању. Ризици савременог пословања, кретања на иностраним пијацама, промене у односима понуде и тражње, све су то била

---

⁸ Од овог треба одвојити спољњу политику Србије која се, у деветнаестом веку, углавном ослањала на царску Русију. Била је то последица сличности у спољнополитичким интересима. У политичком и сваком другом погледу, развој Србије и Русије били су потпуно различити.

велика и нова искушења за српског сељака, који тек што се ослободио Турака и загосподарио сопственим земљиштем. Богатство није долазило сваком и није долазило лако. Привредна утакмица, често неправедна и привилегована, није поговарала свима. Отуд се изливало једно сељачко незадовољство које је угрожавало саме темеље власти.

Било је у Србији у то доба честих буна у крви угушених. Последња међу њима у Тимочкој крајини 1883. Али, свака од тих буна дизана је из политичких, а не из економских или социјалних мотива. Срби су устајали против сопствене државе и власти зато што су хтели да је смене и доведу друге, а не зато што су очекивали да им власт подели милостињу и нахрани огладнелу масу.

У Србији је било тешких година, кад се једва преживљавало. У Србији је било сиротиње и то не малобројне и не занемарљиве. Али у Србији никад није било оне глади која из празних стомака води у побуну и револуцију. У Србији устанке нису подизали бедници и никоговићи, него виђени људи, трговци и имућни сељаци.

Српско грађанство примало је западне утицаје преносећи тамошње обичаје у свој свакодневни живот. Градска изградња удаљавала се од свог оријенталног наслеђа у покушају да се што више приближи урбанизму и стилу архитектуре виђеним у Паризу или Бечу.

Од друге половине деветнаестог столећа, у Србији почиње да расте један слој полушколованих, а убрзо затим и школованих људи. Огромна већина је своје образовање стекла на универзитетима широм Европе; најпре у Аустрији и Немачкој, доцније у Швајцарској⁹ и Француској и другде. Неминовно је било да с том генерацијом учених Срба стигну и културни утицаји из средина у којима

---

⁹ Занимљиво је да је Светозар Марковић напустио студије у Русији и прешао у Швајцарску, незадовољан степеном развоја социјалистичке мисли у Русији. Било је то средином шездесетих година деветнаестог века.

су боравили на студијама. Стизала су нова сазнања, нови погледи, нова искуства и нове навике. Србија се убрзано мењала, од запустелог османског пашалука у једно модерно европско друштво.

Сама идеја о националном ослобођењу и уједињењу била је идеја примљена из западне националне баштине. Исто вреди и за идеју о стварању националне државе. Идеја слободе, појединачне и групне, такође је западноевропског порекла. Идеја о једнакости људи пред законом, правима човека и грађанина, једнакој правди за све, слободи мисли, говора, удруживања и штампе јесу достигнућа велике Француске револуције које су, током претпрошлог века, раније или доцније, преправиле читаву Европу.

Из угла националне културе, српски ход је ишао подударно с европским и истоветном путањом. Много пута је већ поновљено да је Доситеј био одблесак европског просветитељства осамнаестог века, а Вук наш највестлији пример раног романтизма. Захваљујући овом другом, Срби су добили једну савремену слику о својој прошлости, додуше улепшану, али и потпуно сређену и заокружену. Наше народно сећање скупљено и опевано у народним песмама било би изгубљено за свагда, да га није записао, средио, допунио и дотерао Вук Караџић. Стварање српског језика и писма т.ј. претварање народног говора у стандардан књижевни језик, вероватно је најзначајнији национални подухват у новијој српској историји. Тим јединственим успехом ослобођена је баснословна интелектуална енергија нације која је, у следећих стотину година, произвела дела највећег домета и у науци и у уметности¹⁰. То је био уствари исти онај

---

¹⁰ Друга степеница у формирању српског књижевног израза било је стварање тзв. београдског стила почетком двадесетог века. Његов родоначелник Богдан Поповић преузео је реченичну конструкцију из француског и пренео је у српски и уклопио га на савршен стилски начин. Тиме је наш писани језик очишћен од претходног немачког утицаја. Његова студија "О Бомаршеу" јесте први рукопис написан београдским стилем. Још три наша изузетна списатеља обележили

процес који је довео до великих резултата и код других европских народа пре Срба или после њих.

Изузетна дела, и по значају и по опусу, Стојана Новаковића, Јована Цвијића и Слободана Јовановића била су кораца даље у приближавању српске мисли свом европском узору. Уз ову тројицу, ишли су и многи други научници, мислиоци и књижевници. Сви они заједно, без обзира на генерацију којој су припадали и интелектуалну висину коју су достигли, делили су једно јединствено опредељење: српска култура припадала је културној породици Европе.

Процес изградње српског културног обрасца, наравно, није могао да прође без унутрашњих потреса и отпора. Модернизација није одмах и безусловно прихваћена од свих. Напротив. Срби су бурно реаговали против властите државе и њених захтева, иако су уложили себе у њено остварење.

Однос села и града дуго је остао препун унутрашњих трзавица и неразумевања. Српско друштво ни изблиза није било складно и трпељиво.

Али, управо у тим разликама и напетостима рађала се увек нова народна снага. Пропусност српског друштва била је, изнад свега, обележена способношћу да у сваком покољењу сељаштво избације на врх своје најбоље изданке. Током деветнаестог столећа, примери успеха и величине у једној породици били су веома ретки изузеци¹¹. Правило је било да свако ново колено

су овај досад непревазиђен књижевни облик: Слободан Јовановић, Јован Скерлић и Јован Дучић.

¹¹ Овде смо издвојили династије Карађорђевића и Обреновића, јер се код њих положај наслеђивао, а није стицао властитим способностима.

Породица Ненадовић је обележила српску историју прве половине деветнаестог века, али је њен утицај нагло опао већ у следећој генерацији.

Јединствен је случај породице Савић-Гарашанин. Милутин Савић из села Гараша био је један од војвода у Првом српском устанку. Његов син Илија Гарашанин био је један од најзначајнијих српских политичара деветнаестог века. Унук Милутин био је официр и такође

елите потиче са села, школује се у свету¹² и додацује степен даље него претходно. Код Срба готово да није било коленовића и повлашћених лоза. Свежа сељачка крв је своје изабранике слала у престоницу, у школу, у свет, а затим се, по повратку у Србију, од њих формирала истинска национална елита.

* * *

Слободан Јовановић је био у праву кад је утврдио да Срби нису изградили свој културни образац. Можда би, ипак, било тачније рећи да га нису довршили.

Стварање културног обрасца није један чин, него је један процес. Кад се с данашње раздаљине погледа у прошлост јасније се виде размере тог покушаја. Најбоље би било да се пресек тог процеса учини у оном историјског часу у којем је он био на врхунцу. Али, ту наилази главна тешкоћа. Скоро да је немогућно један процес ухватити у једном часу, а да тај час верно одсликава читав процес. Поготову један толико сложен и вишезначан процес какав је изградња културног обрасца.

Уз сву опасност коју носи једно разматрање те врсте, доба између 1903. и 1912. чини се као најприкладнији избор. У том периоду стекли су се безмало сви елементи неопходни за формирање културног обрасца: национална држава с уставним и демократским поретком изнутра и задовољавајућим међународним положајем; делотворне политичке институције и развијено јавно мњење; здрава

политичар, председник владе, министар и вођ Напредне странке. Чукунунук Милутин био је наш чувени археолог и члан САНУ.

Примери да су отац и син играли запажену улогу у јавном животу Србије такође су ретки. Јован Илић био је песник и јавна личност, а његови синови Војислав и Драгутин познати књижевници. Владимир Јовановић био је један од првака либерала и министар, а син Слободан гласовити правник, писац и историчар, а једно време и председник избегличке владе 1942-43. Ђорђе Миловановић био је конзервативни министар, а син Милован радикалски шеф дипломатије и председник владе. Арон и Момчило Нинчић су обојица били министри у два различита раздобља: први крајем деветнаестог, а други у првој половини двадесетог века.

¹² Врло битна институција у овом смислу била је државна стипендија (благоедајење) уведена у Србији још у првој половини деветнаестог века.

народна економија и уравнотежене државне финансије; просветне и културне установе највишег ранга; друштвени односи усклађени у оној мери у којој је то неопходно за нормалан народни живот; национална свест на степену развоја упоредивог с тадашњом Европом; елита врхунских знања и способности кадра да нацију предводи и одређује њена мерила вредности.

Шта је онда недостајало да би српски културни образац био потпуно формиран?

Одговор је на око прост: уверење о нерешеном националном питању т.ј. питање неослобођених српских крајева. Из жеље да се Србија знатно прошири на рачун суседних царевина и заузме доминатно место на Балкану настале су напрелине у српском културном обрасцу. Унутрашњи процес националног просвећивања био је под непрестаном сенком тежње за националном величином. Та тежња неизбежно је морала да угрози ток довршавања културног обрасца. Национално уједињење захтева оружану силу и јединство нације око тог првенственог циља. А тај циљ није и не може бити културни, већ национални. То је даље водило у размимоилажења, а затим и у сукобе с великим силама. Српска претензија показала се као непријатна сметња интересима светских силника. Балкански ратови, иако овенчани славом и територијалним проширењем на југу, већ су звонили на узбуну. Срби се нису обазирали. Први светски рат донео је празну победу и јужнословенско уједињење. Срби су се опасно заваравали да је оно уствари значило остварење њихових вековних снова о јединственој националној држави. Југославија је била, испоставило се, све друго само није била држава свих Срба.

Оно што је овде нарочито важно јесте чињеница да је довршавање културног обрасца морало да буде заустављено како би се покушало остварење

националног обрасца. Та два правца, национални и културни образац, једноставно нису могли да иду руку под руку. Један је морао да уступи место другом. У нашем случају национални је претекао културни.

Могућно је да се на ову ствар гледа и овако. Национални образац претходи културном. У Србији се стигло до степена националне свести на којем се може изграђивати културни образац, зато што је раније већ остварен национални. У другим српским покрајинама то није било могућно, зато што национални образац није био достигнут. Избор Србије да буде предводник свесрпског ослобођења и уједињења морало је да се плати одређеном ценом. Та цена је била незавршени културни образац.

У Југославији је све кренуло низбрдо. Срушили су се прво политички, а потом и економски и друштвени елементи српског културног обрасца.

Најдуже се задржао одјек интелектуалних достигнућа. Он се осећао, али у самртном роптају, и после Другог светског рата. У ковитлацу комунизма убрзо је сасвим сасечен.

Налик човеку одрубљене главе коме, кажу, још неколико секунди куца срце.

* * *

Српско сељаштво било је изложено великим искушењима за време Брозове владавине.

Село је испрва било под ударом зато што није показало довољан степен оданости и подршке партизанском покрету и комунистичкој партији. Затим су примењене драконске мере принудног откупа и прогона сељака. Наредни корак била је аграрна реформа и национализација. Врхунац комунистичке политике према сеоском становништву било је насилно претварање сељака у

индустријског радника. Селећи се у индустријске центре, млада генерација са села остављала је за собом не само древни начин живота него и патријархалан систем вредности. Нови човек ког је измислио Титов комунизам није био ни сељак, ни радник. Одсечен од својих корена, овај српски човек био је подложен утицају сваке врсте. Изгубивши своје вековно тле под ногама и економску независност, али остајући делимично везан за преостали комад земље, овај полу-радник, а полу-сељак, постао је друштвени ослонац владајућег поретка. На њега се без отпора могао насадити идеолошки муљ локалног комунизма и све заблуде и неистине које је он собом носио.

На другом крају друштвене лествице настао је један слој комунистичких скоројевића. Састављен од оних повлашћених појединаца и њихових потомака он је, захваљујући револуцији и партији, на препад заузео градове, уселио се у отете куће и станове и преко ноћи прихватио буржујске навике и вредности. Подложни неукусу и снобизму, припадници овог привилегованог друштвеног реда разметали су се својим нагло стеченим богатством и преко ноћи прихваћеним обичајима.

Међу њима је било набеђених интелектуалаца, новокомпонованих дипломата, режимских руководилаца, тзв. уметника у милости партије и других свакојакних улизица и миљеника властодржаца који су себе доживљавали као крем новог социјалистичког друштва. Њихово присуство приметно је и дан данас.

* * *

Деценије проведене у Брозовом комунизму међу Србима је развио један сасвим другачији систем вредности, садржај свести и начин живота од оних с којима су дотад живели.

Био је то уствари један нов друштвени образац заснован на учењу марксизма-лењинизма, али зачињен особеностима својственим југословенској варијанти комунизма.

Стога се, разумљиво, поставља питање како би се могао дефинисати тај комунистички образац?

Комунисти су, најпре, пресекли сваку културну везу са западним утицајима. Првих година, рез је био најдрастичнији. Све што је стизало од идеја морало је да буде из совјетске Русије. И било је. Сваки додир с другим деловима света, макако безазлен, чупан је из корена и безусловно жигосан. Све западно проглашавало се за капиталистичко и буржујско и жестоко кажњавано.

После 1948. Москва је престала да буде извор све мудрости, али је комунистичко чистунство још и појачано у намери да се докаже идеолошка правоверност, упркос разлазу с првом земљом социјализма. Антизападњаштво је остало кључни елемент новог друштвеног обрасца¹³.

Апсолутна послушност и повиновање "директивама" партије представљали су други његов састојак. То непрестано утеривање страха рађало је осећај дубоке личне несигурности и један поданички менталитет. Све добро и све зло долази од власти: "Што се боље умилиш властодршцима боље ћеш проћи". Слобода мисли и понашања сматрала се проблематичном: "Немој непотребно да изазиваш судбину"; "Шта ти треба да се замераш"; "Зашто ти увек мораш да кажеш оно што мислиш, ћути, биће боље за тебе". То су биле одомаћени савети и опомене онима који нису одмах разумели о чему се уствари радило.

---

¹³ Од овог опет треба разликовати Брозову спољњу политику која се заснивала на равнотежи између истока и запада.

Човек је бивао све мање одговоран, све мање свестан своје индивидуалности и својих права. Сва права припадала су партији и из ње проистекле власти. Појединац није могао ни да буде крив, ни да буде заслужан. У сивилу просечности постепено се губио сваки траг аутономне личности и њених вредности. Народ је претворен у један "колектив" т.ј. у један својеврстан логор. У њему се живело некад боље, некад горе, али то никад није зависило од појединачних способности или успеха, већ само и искључиво од блискости партијском врху.

Зацарила је свеprisутна УДБ-а чије су очи и уши уходиле сваког и знале о свему. Њена претња била је стална и неизбежна. Ње су се бојали сви и комунисти и некомунисти, чак и сами удбаши. Неповерење се, сасвим намерно и систематично, увлачило у сваког.

Збрисан је, и то потпуно, појам приватне својине. Ништа више није био сигуран и заштићен посед. Отимало се и узимало од другог немилице, без реда и прописа, без потврде и жалбе. Потом се изнова делило, али по партијским кључевима и политичким одлукама.

Ствари су се завршавале преким путевима, сакривеним од јавности. Снисходљивост, послушност, пристајање, непротивљење, оданост Титу и партији, то су биле највредније особине које су обезбеђивале друштвени напредак и положај. Завладало је доба у којем су способност, знање, самосвојност, част, поштење, исправност били прокажени као "буржујске предрасуде".

Култ Брозовог лика и дела прављен је по угледу на Стаљинов. Један комунистички интелектуалац признао је да је, иако је као лекар добро знао да је смрт неизбежан крај за свако живо биће, веровао да Стаљин никад неће

умрети¹⁴. Огромна већина народа мислила је исто и за Тита. Сутрадан по објављивању његове смрти освануо је невероватан натпис: "И после Тита - Тито". То је ваљда требало да значи да је Броз бесмртан и да ће, без обзира на природне законе, његов дух живети вечито.

Он је био први и непоновљив. Он је био највећи војсковођа, највећи херој, највећи политичар, највећи визионар. Његово име је ушло у текст устава СФРЈ 1974, а биран је за доживотног председника републике и вођа партије. За њега се говорило да је "највећи син наших народа и народности". Његов рођендан проглашен је за Дан младости. Славио се, и после његове смрти.

Тај култ Брозове личности произвео је један незрео, готово детињаст, дух нације. Као да се читав народ ставио под његово старатељство. Тиме се, можда, може објаснити онолика потресеност и жалост после његове смрти. Већина људи осетила се изгубљеним и уплашеним у часу у којем је остала без свог великог господара.

Уз то, титоизам је донео још и ова предубеђења.

Прво, СФРЈ јесте једна од најзначајнијих држава у свету. Њен ауторитет уважавају и на истоку и на западу. Њена реч се слуша и у Уједињеним нацијама и у Покрету несврстаних.

Друго, самоуправни социјализам јесте надмоћан политички и економски систем, који је у себи сјединио позитивне одлике социјализма и тржишне привреде. У том систему се може пристојно живети, а да се мало ради. ("Нико мене не може толико мало да плати, колико ја мало могу да радим"). Однос између успешног привређивања и заслужене зараде, јасан је занемарљиво малом броју грађана. За већину је довољно имати запослење, па да то буде оправдан

---

¹⁴ Гојко Николиш је ово написао у својој аутобиографској књизи "Коријен, стабло, паветина".

разлог за "добијање" плате. У свакодневни речник ушли су изрази попут: "примити плату" (уместо "зарадити плату") и "добити стан" (уместо "купити стан"). Чињеница што се држава задужила у иностранству преко сваке мере, нема никакве важности. Пошто се кредити не враћају у земљи, зашто би се враћали у свету.

Треће, створена је укупна клима у којој су распотрањене похлепа, завист и бестидност. Имати више од другог, хвалити се тиме и махати пред очима сиромашних постало је нормалан начин понашања. Стицати материјална добра нечасним средствима - такође. Неморалност, грамзивост, властољубље загосподарили су јавним животом. Нико се ничег није либио, ништа више није било свето и недодирљиво. У народ се усадио један менталитет по којем је дозвољено чинити све оно што доноси личну материјалну корист. Комунизам је срушио старе моралне норме и односе међу људима. Оно што је он донео као општу карактеристику била је једна друштвена распуштеност која је понекад прелазила у бахату распојасаност.

Четврто, изгубила су се сва мерила радне и стручне способности. По правилу, дипломе и звања стицале су се "преко везе" или "партијском линијом". Конкурси за запошљавање, тестови за упис у школе, оцене и испити масовно су се намештали и прилагођавали противно редовном и исправном редоследу. Пролазили су они који не заслужују, а изван су остајали они који су се поштено квалификовали.

Пето, српски језик, и писмен и усмен, сасвим се искварио под налетима идеолошког празноречја, нешколованости и утицаја хрваштине. Од лепоте српског израза задржало се мало. Помодност употребе страних речи добила је незамисливе размере. Уз то, провинцијски говор и аграматичан језик завичаја

уважавао се као национална аутентичност. Тако је начињен један комунистички новогovor, рогобатан и искварен у сваком погледу.

И шесто, слика западног света није се у бити променила ни после отварања земље. Релативно лако добијање путне исправе омогућило је једном слоју становништва да путује на запад, али су отуд долазили једино површни утицаји потрошачког друштва. Ништа вредније од тога, наше грађанство није занимало. Ни негативно расположење према Европљанима се није поправило. Чак ни међу оним који су као "привремени радници у иностранству", одлучили да се преселе на запад и тамо граде свој живот и стичу имање.

Колико год деловало суморно, овако је изгледао друштвени образац који је створио Титов комунизам.

Србокомунизам му је само додао наказну и наопаку представу о српској нацији, њеним интересима и историји.

* * *

Српска идеја није трпела само због комунизма идеје, него још и због југословенства. Српство је већ било уздрмано двадесетогодишњом владавином југословенске идеологије. Југословенство, за разлику од српства, није национална мисао, већ политичка идеологија. Њен настанак је интелектуалног порекла. Она се развила током деветнаестог века и то у Хабсбуршкој монархији, а не у Србији. У Србију је продрла почетком двадестог века, али је свој пун замах добила тек током Првог светског рата.

Оно што је овде најбитније јесте то што југословенство зауставило историјски развој српске идеје и Србе одвело сасвим другим правцем од оног којим су се дотад кретали.

За разлику од Срба, југословенство је ишло на руку идејама других народа који су ушли у Југославију. Њихове националне идеје биле су у самом зачетку, тако да им је поговало живот у једној многонационалној држави. Титоизам је дао додатног подстрека развиту тих нација и њихових установа. Отуд су оне дочекале распад заједничке државе у часу кад су им националне идеје биле развијене до степена стварања националних држава. Српска идеја је на тој степеници била још у деветнаестом столећу. Српство се изгубило у магли југословенства. Националне идеје осталих југословенских народа кроз ту маглу су изрониле на видело дана.

На овој чињеници србокомунисти су темељили свој политички програм, захтевајући да се ова историјска "неправда" исправи. Истина је, међутим, да у историји нема места моралним судовима, још мање оплакивању сопствене злехуде судбине. Поготову кад се то чини из личних и себичних побуда, сакривених иза тешких речи о интересима нације.

3.

"Револуција је основна промена друштвених установа извршена без правне постепености. С основном променом установа иде обично и промена њихових мерила вредности: установе се посматрају с новог угла и цене у име нових идеала."

Овој дефиницији револуције коју је пре много година дао Слободан Јовановић¹⁵ нема се ни шта додати, ни шта одузети.

Управо је то требало да буде резултат догађаја од 5. октобра 2000.

А није.

---

¹⁵ Слободан Јовановић, "Из историје политичких доктрина", 386

Зашто?

* * *

Пре него што покушамо да нађемо одговор, потребно је дати неколико претходних напомена.

Прва од тих напомена тиче се самог појма револуције. Ако је једно чињенично стање остварено драстичним актом насиља, а таква је неспорно била комунистичка револуција, да ли се то стање може променити на било који други начин осим новим актом насиља? Другим речима, да ли је могућно извршити темељну промену установа и превести нација из комунизма у демократију, а да се при том поштује затечено политичко устројство.

Из овог проистиче суштинска дилема: може ли револуција да буде демократска?

Револуција као чин свакако не може да буде изведена демократским путем, али је сасвим реално да последица те револуције буде успостављање демократске власти. Наравно у таквим преломним догађајима увек постоји опасност од нове аутократије. Победници у револуцији изложени су, несумњиво, искушењу да освојену власт, која у часу револуције није ничим ограничена, присвоје себи и да се претворе у нове диктаторе. Тако би то требало да буде у теорији.

Свака историјска ситуација, међутим, представља причу за себе. Строги историјски закони заправо и не постоје. У повести људског рода има правилности, али се небројено пута десило да развој догађаја крене потпуно неочекиваним правцем од оног који се могао предвидети унапред.

Уколико постоји демократска свест револуционара, међународна условљеност револуционарног исхода и воља народа за демократијом, као што је то случај био у Србији, та се опасност своди на најмању меру.

А баш такве су биле политичке околности у којима се одиграо 5. октобар 2000.

Два битна својства револуције јесу насиље и раскид с претходним. То значи да револуције нема без употребе силе у преузимању власти. Револуционарно насиље не мора нужно да буде криво, нити мора да изиђе из оквира најужег круга властодржаца и њихових доглавника, мада се, истини за вољу, у историји управо то најчешће догађало. Потпун прекид с предреволюционим поретком је, како год се погледа, сама суштина револуције.

Укидање свих институција свргнутог режима је друга особина револуционарног чина. Одмах потом, или чак паралелно с тим, револуција гради ново институционално устројство. Оно се, по правилу, не ограничава искључиво на политичке установе, већ задире и у економске и културне области народног живота.

* * *

Отуд нам се чини да разматрање појма револуције није могуће без вредносних судова. Њено оправдање лежи у њеној народној легимацији, а не у њеној правној ваљаности. Формалноправно, револуција је увек један противправан акт. Али, право не мора да произилази из суверене воље народа. Штавише, право кроз историју, дуго није извирало из слободно изражене народне воље. Тек је Француска револуција успоставила начело народне суверености као једини извор и права и власти.

Комунизам је оборио овај принцип дајући сву власт авангарди радничке класе т.ј. комунистичкој партији. Уместо суверености једног народа, наметнута је сувереност једне партије и једне друштвене класе коју та партија, наводно, представља. Што је најважније, комунизам је то радио насиљем, али не било каквим насиљем, већ најгором врстом насиља - терором.

Модерна демократија се заснива на једнакости грађана и на њиховим неотуђивим индивидуалним правима. Власт извире из њихове појединачно исказане и слободне воље. Могао би се, стога, извести закључак да се у језгру демократије налази слобода човека.

Насупрот демократији, комунизам се, у књигама, темељи на колективним правима одређених класа. Положај у процесу производње одређује не само њихова права, него и њихову свест. Борба класа јесте неумитан закон историјског развоја људске заједнице. Модерна демократија није ништа више од политичког израза интереса једне од владајућих класа (класа власника) у једном од друштвених система (капитализам). Једино онда кад се једном револуцијом отму средства за производњу од владајуће класе, укине приватна својина и радници ослободе окова експлоатације, моћиће да се гради једно истински слободно друштво. Сама капиталистичка држава, а не само владајући политички систем, јесте оруђе под контролом тлачитеља и зато треба и она да се угаси како би читаво друштво достигло врхунац колективног ослобођења. Политичке слободе не постоје уколико не постоји економска равноправност. У уређењима у којим су једни власници средстава за производњу, а други најамна радна снага не може бити економске правде, а камоли политичких слобода. Ово би, сасвим сажето, био основни став марксистичке доктрине.

У стварности, комунизам не само што није донео већи степен колективних права, него је сву власт ставио у руке једне партијске елите. Та елита присвојила је монопол у уређењу свих видова јавног и приватног живота. Уместо идеала слободног друштва о којем је сањао Маркс, родио се један систем дотад невиђене неслободе. Заснован на голој сили и апсолутној власти, он се никад и нигде није променио сам од себе. Пад комунизма у Европи наишао је у тренутку у којем стеге власти више нису биле кадре да народ држе под апсолутном контролом. На крају је економска беда победила страх од партије.

Показало се, упоредо с тим, да су земље основане на начелима приватне својине, слободног тржишта и представничке демократије однеле победу. И они који су дуго живели у комунизму пожелели су да ступе на исти пут.

* * *

Пети октобар 2000. требало је да буде једна демократска револуција. Прекид са старим режимом и његовим институцијама требало је да буде тренутан, коренит и коначан. Комунистички систем који је у Србији трајао више од педесет година требало је да буде укинут у целини, а његове установе требало је заменити новим и демократским.

Демократска револуција значи да се свеобухватна политичка, правна и економска промена врши слободно, без обзирања на затечене законе и норме, а на основу демократских идеала.

Комунизам не располаже особином сопственог преображаја. Он се није могао мењати поступно, он се једино могао срушити једним ударцем.

У нашем петооктобарском случају, први потез је морао да буде суспендовање важећег устава и хитно доношење новог, независно од поступка

за промену устава који је предвиђао дотадашњи. Нова скупштина у којој је Демократска опозиција Србије (ДОС) као демократска снага уживала двотрећинску већину могла се прогласити уставотворном и сама изгласати нов устав.

Други потез је налагао привремену примену само оних од постојећих закона без којих држава не би могла да функционише и то по посебном и појединачном одобрењу Народне скупштине. Та иста Скупштина требало је да по хитном поступку донесе низ нових закона којим би био успостављен нов демократски правни поредак.

Трећи потез је морао утврдити личну одговорност челника бившег режима. Један број људи из самог врха оборене власти морао је бити суочен с кривичном одговорношћу за зло које је та власт нанела и нашем народу и другим народима.

Четврти потез морао је довести до чишћења државног апарата од оних појединаца који су подржавали и помагали стари режим¹⁶. Та промена морала је да обухвати знатно шири слој званичника поражене власти и морала је да засече у све полуге режима (администрација, правосуђе, државна и јавна безбедност, оружане снаге, привредни субјекти, итд.).

Пети потез требало је да укине друштвену својину и претвори је или у приватну или, по изузетку, у државну. Поврх тога, требало је ставити под ревизију све акте из комунизма којима су оштећени појединачни интереси

---

¹⁶ Примера ради, демократска влада премијера Караманлиса која је 1974. у Грчкој заменила војну хунту, ухапсила је неколико десетина официра који су осуђени на дугогодишње затворске казне, укључујући и доживотну робију. У року краћем од годину дана замењено је више од половине свих државних чиновника, међу којим је био знатан број оних који су такође кривично одговарали. И поред ових драстичних мера, овај подухват у Грчкој није обележен као демократска револуција, мада је по обиму и начину промена имао револуционарни карактер.

грађана (рехабилитација убијених и невино осуђених, повраћај или правична накнада за, на различите начине, отету приватну имовину).

Ово би, укратко, биле политичке мере неопходне за једну демократску револуцију.

Као остварење свог дугорочног циља, демократска револуција требало је да покрене процес свеобухватне промене мерила вредности т.ј. да започене изградњу једног модерног и демократског културног обрасца. У овом погледу, најбитније реформе требало је да се одиграју у просветном систему. Школство у Србији требало је очистити од маркистичког и титоистичког наслеђа, али и од утицаја србокомунизма. Уз то требало га је прилагодити највишем националном задатку: просвећивању нације у складу с најбољим српским традицијама и највишим европским достигнућима.

Све је ово изостало после догађаја од 5. октобра 2000. Уместо револуционарног захвата, нови властодршци преузели су полуге власти од својих претходника и наставили да владају у поретку и духу који су наследили. Суштина политичког и правног система се није променила. Није се променила ни његова форма. Успостављен је континуитет, и политички и правни, с претходним режимом.

ДОС је имао једну особиту повољност која је олакшавала спровођење револуционарних мера. Он је, наиме, однео победу на председничким, савезним и локалним изборима у септембру 2000. и убедљиво поразио Милошевићеву странку на парламентарним изборима у децембру исте године. Захваљујући тој чињеници његов легитимитет пред народом није био споран: велика већина грађана је управо очекивала да револуционарне мере буду извршене и Србија буде преведена у истинску демократију.

Победа над Слободаном Милошевићем и његово уклањање с власти јесу биле неопходан, али не и довољан услов за успех демократске револуције. Свргавање једног човека, макар и тако моћног као што је он био, могао је да симболизује крај једног устројства и почетак другог, али није могао да буде сама бит демократске промене. Без рушења симбола нема револуције, али револуција не сме да се заустави на том, јер онда није револуција већ проста смена власти.

* * *

Политички преврати зависе и од народа и од вођа. Али не истовремено и не на истоветан начин. Маса је потребна да би се догађај захуктао и да би му се дала демократско оправдање. Али, једном кад се талас побуне покрене, њеним кормилом руководе прваци. Они управљају револуционарним током и управљају га у одређеном смеру.

Тако је било и код нас 5. октобра 2000.

Грађани су желели истинску демократску револуцију, али предводници нису хтели, нису смели или нису умели да је изведу.

Истина је да лидери ДОС-а у већини нису били ни праве демократе, ни прави револуционари. Бивши титоисти или бивши србокомунисти, они нису располагали ни потребним знањем, ни потребном вољом за демократску револуцију. Једни су хтели обнову титоизма у минимално измењеном облику, други су тражили освету свом некадашњем газди. Они који нису припадали ниједном од два табора, били су омамљени самом чињеницом што су се домогли власти. Уместо да спроводе једну револуцију, они су пристали да изигравају параван за господаре преживеле из комунистичког доба.

Они који су искрено желели корените промене, остали су усамљени и беспомоћни. За њих је избор био сасвим сужен: да наставе и да мењају онолико колико се могло у ограниченом простору, да одустану од свега и да подигну свој глас.

Вођи 5. октобра пали су на испиту историје. Била је то прилика која се указује једном у стотину година. Кривицу за неуспех не носе сви подједнако. Једни су на крилима власти стигли до небеских висина, други су своје револуционарство платили животом.

Али оно за чим сви можемо да жалимо јесте - пропуштена прилика. Ко зна кад ће се и да ли ће се таква прилика поново указати. Дотад Србији и Србима остаје да таворе у мутним и несигурним временима и гледају са стране како их други претичу.

Разлог за то лежи у нама и ни у ком другом. Само ми сами, својом снагом, можемо да се усправимо и да пођемо напред.

Ми, петооктобарски прваци, у томе нисмо успели.

Нек да Бог да неки други Срби који долазе после нас из нашег пораза извуку наук и ураде оно што ми нисмо.

А били смо на корак...